

מבוא

אחד מחדרי ההלכה שזכה לעיון מעמיק ומרחיב במשך הדורות הוא תחום הלכות 'מוקצה'. קטגוריה הלכתית זו לובנה היטב בספרות תיאורית ומעשית כאחד הן בשל מורכבותו המשפטית והטקסטואלית, הן בשל המקום המרכזי הנתפס על-ידי קטגוריה זו באורחות חייו של שומר השבת. אולם, נסיונות להגדיר את התחום, את היקפו ואת תכנו נתקלים בקשיים רבים. מדובר בתחום חמקמק אשר המאמצים השונים לסווגו הובילו לתוצאות שונות זו מזו בתכלית.¹ בשורות שלהלן ננסה לאפיין בקווים כלליים את הקטגוריה ההלכתית של 'מוקצה' מבחינה היסטורית, טקסטואלית, קונספטואלית וסמנטית. למען הקוהרנטיות, ננקוט לאורך המבוא במושג 'מוקצה' בהוראה כללית, על אף האנכרוניזם וחוסר הדיוק שבשימוש במושג זה ביחס לחומר הקדם-בבלי. ככלל, 'מוקצה' בפרק זה מתייחס למערכת ההלכות הנוגעות לטלטול עצמים שונים ('טלטול בעלמא') ולשימוש בחומרי אכילה ובעירה בשבת. העיון שלי בנושא זה בשנים האחרונות הניב תשתית למבוא מקיף ומפורט. אולם היקפו של הנושא רחב מדי למסגרת הנוכחית. אשר על כן, אסתפק בתמצית הדברים.

נפתח בהגדרת המונח עצמו. א"א אורבך, בספרו על ההלכה, דן בהתהוותו של המושג 'מוקצה' בספרות התנאית והאמוראית.² מסקנותיו העיקריות הן:

- א. המילה 'מוקצה' מופיעה בספרות התנאית במובן של מקום או דבר שיועד לדבר מסוים, אך לא בהקשר של שבת וי"ט.
- ב. בדברי האמוראים מופיעה המילה בהקשר של שבת וי"ט בהוראה של דברים שלא נועדו לשימוש או שנדחו.
- ג. הירושלמי משתמש במינוח 'ייחדו/מיוחד לאיסור' ובמינוחים נוספים שמהם נעדרת המילה 'מוקצה'. השימוש ב'מוקצה' בירושלמי הוא רק במובן המקורי.
- ד. בדור רביעי לאמוראי בבל אנו מוצאים לראשונה את 'מוקצה' כמושג מופשט, בדבריו של אביי על המחלוקת בטלטול נרות.
- ה. 'מוקצה' במובן מופשט אינו נמצא בדברי האמוראים הראשונים, אלא בדברי הסתם עליהם.
- ו. במקום שנמצאת המילה 'מוקצה' אצל אמוראים ראשונים – הרי זו מצויה בהוראתה הראשונית של דבר שהופרש למטרה מסוימת ('גרוגרות וצימוקים').

---

¹ אציין כאן מדגם קטן בלבד מספרות הראשונים והאחרונים: ר' מנחם המאירי, בית הבחירה לביצה ב ע"א, המזכיר 'קצת מפרשים' שמנו קרוב לחמשים מינים של מוקצה; שו"ת הרא"ש, כלל כב, סי' ח, המונה ארבעה סוגי 'מוקצה'; בית יוסף, או"ח סי' שח, ד"ה 'בסימן זה', המונה ששה סוגי מוקצה; ר' ישראל ליפשיץ, כלכלת השבת, כללי מוקצה, המונה 12 מינים; ר' יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, כרך ה', עמ' נז-טו; חת"ם סופר, "סוגי דמוקצה", בתוך חידושי חתם סופר, ביצה, עמ' 5-10; רי"צ"ד, כרך א', עמ' רצג; ר' יחיאל יעקב וינברג, שו"ת שרידי אש כרך א', סי' נו; בוצ'קו, בירוירי שיטות ובאופן נרחב בספרות ההלכתית הפופולרית בת המאה ה-20.

² אורבך, ההלכה, עמ' 124-126.

ז. 'הפקעת המלה מוקצה ממשמעותה הראשונית והפיכתה למונח כולל המציין כל דבר שלא הוכן מבעוד יום כדי שיהנו ממנו או ישתמשו בו בשבת וביום טוב הביא אתו השוואת המידות שבהן מדדו את הלכותיהם של התנאים הגם שמעיקרן נבדלו בטעמיהן'.
ח. קטגוריות המשנה, 'מוקצה מחמת מיאוס/איסור/חסרון כ"ס' נוצרו בכדי ליישב את הסתירות.

לאחרונה עמד ל' מוסקוביץ' על מספר מאפיינים נוספים של מושג זה.³
א. הירושלמי משתמש במושג 'מוקצה' כסיווג מבוסס-השוואה (Comparison-Based Classification), האופייני לספרות הבתר-תנאית. כוונת הדברים היא כי בירושלמי מושגים מקרים הלכתיים אחרים ל'מוקצה' הממשי ('נעשה כמוקצה...').
ב. הניסוחים יש/אין מוקצה אופייניים לצורת המשגה הבבלית בהיותם " conceptually non-minimalist". כלומר, אין המושגים מצטמצמים למקרים קונקרטיים אלא מבטאים תפיסה מופשטת, אשר ממנה עשויים להסתעף דינים שונים.
ג. ייחוס המשגה לאביי ע"י אורבך לוקה בהזנחת ההבחנה בין דברי האמוראים ובין דברי הסתם.

דברים אלה גם אלה נוגעים בסמטיקה של המונח 'מוקצה'. להגדרה זו נשוב בהמשך הדברים.⁴
נקדים לכך סקירה קצרה של התחום ההלכתי הנידון, על איסוריו והיתריו.

1. איסורי שימוש וטלטול בשבת וביום-טוב

1.1 המקרא

בתורה (שמות טז, ה; כג) משתקפת חובה להכין את האוכל לשבת מבעוד יום. אולם אין בדברים אלה משום קביעת סטטוס של איסור עבור האוכלים שלא הוכנו. כמו-כן, מספרי הנביאים והכתובים (ירמיהו יז, כא-כז; נחמיה י, לב) משתמעת הנורמה האוסרת נשיאת משא ביום השבת, כאשר נראה כי הדגש מושם על הוצאת המשא מהבית ועל הבאת המשא בשערי העיר (מסחר). אלא שלא ברור האם הוצאת המשא ומשמעותה החברתית היא אשר מכוננת את האיסור, או שמא עצם הרמת המשא היא המעוררת את התנגדות הנביא. כמו כן יש להעיר כי מהפסוקים בעניין זה אין דיפרנציאציה מושגית חד משמעית בין מלאכה ובין נשיאת המשא.

1.2 ספרות בית שני

איסורי הכנת אוכל ואיסור נשיאת משאות תופסים מקום מרכזי במקורות ההלכה הקדם-תנאית שלפנינו.⁵ אחדים מן המקורות משקפים איסור לאכול אוכל בלתי 'מוכן', כאשר הגדרתה של אותה

³ מוסקוביץ', חשיבה תלמודית, עמ' 142-143; עמ' 296-299; עמ' 303, הע' 51.
⁴ על דבריהם של אורבך ומוסקוביץ' יש להוסיף כמה מחקרים מקיפים שהוקדשו להתפתחות המושג: צייטלין, כוונה; הנ"ל, תנאים; יצחקי, מוקצה; הנ"ל במאמריו: ביצה שנולדה, ר' יוחנן, מסורות שונות; היימן, טלטול כלים. כ"כ מספר מחקרים שהקדישו דיון משני לנושא: ליברמן, תוסכפ"ש מועד, עמ' 911-913, גילת, ר' אליעזר, עמ' 123-128 ועוד.

מוכנות אינה ברורה כל צרכה. עם זאת, נראה כי הספרות הקדם-תנאית אינה מתייחסת לטלטולם של אוכלים וחומרים בלתי מוכנים אלא לאכילתם בלבד.⁶ ההלכה התנאית התירה את טלטולם של כלים, אך הספרות התנאית מתעדת מצב הלכתי קמאי בו נאסר הדבר. ואכן, איסור קדום לטלטול כלים משתקף מהמקורות הקדם-תנאיים. ישנם סימנים בולטים לכך כי חומרת איסור נשיאת הכלים אינה נראית פחותה מאיסורי המלאכה. יש מקום להתלבט האם האיסור המדובר נוגע בהוצאה או בנשיאה ברשות הרבים בלבד או שמא מתייחסות ההלכות אף למרחב הביתי. יתכן שהאיסור המקראי על נשיאת משאות שהקשרו הוא המסחר יצר נורמה של איסור נשיאת משאות ברשות הרבים ומבית לבית. נורמה זו, לכשהתגבשה, עשויה היתה להתפרש באחד משני אופנים: זיהוי הנשיאה ברשות הרבים כפעולה האסורה; פירוש הנורמה כביטוי נפוץ לאיסור רחב יותר – איסור טלטול או נגיעה, החל אף בתוך הבית, כאשר ביטוי המרכזי הינו ברשות הרבים. קשר זה בין 'הוצאה' ובין 'טלטול' מצוי אף במקורות התנאיים והאמוראיים כפי שנראה להלן.

מספרות כת מדבר יהודה עולה כי קריטריון נוסף לאיסור נטילה הוא הלכלוך, או בלשון מאוחרת יותר, המיאוס. מסתבר כי טלטולם של דברים מלוכלכלים אינו נראה הולם את היום הקדוש. אין רמז לכך שאיסור זה עשוי להיות תלוי בדחייתם של הדברים המאוסים מדעתו של האדם, כפי שמשמע מהספרות האמוראית.

ככלל, נראה שאין מכנה משותף מושגי בין כל הרכיבים השונים במערכת איסורי 'מוקצה' בספרות הקדומה. ההנמקות להלכות אלו בספרות זו אינן חופפות לאלו המוכרות לנו מספרות חז"ל לרבדיה. המושג 'מוקצה' הינו אנכרוניסטי, לפיכך, לא רק ברמה הסמנטית, אלא אף ברמה המושגית, שכן תפיסות בסיסיות הקשורות למושג זה, כגון מוכנות בדעתו של אדם וכגון חלוקה קטגורית בין מלאכה ובין איסורים משניים, אינן תואמות את ההלכה במקורות שדנו בהם.⁷

1.3 הספרות התנאית

הספרות התנאית כוללת התייחסות רחבה לאיסור ולהיתר לטלטל עצמים שונים ולאיסורי השימוש בדברים שלא הוכנו מבעוד יום. בסקירה גסה ניתן לומר כי במשנה ובתוספתא שבת תופס תחום הלכתי זה כ- 1/6 מהחומר; במסכת ביצה כ- 1/3 מהחומר במקורות הללו מיוחד לתחום הנידון. בשבת הטלטול הוא הנושא הדומיננטי, בעוד שבביצה השימוש בדברים בלתי מוכנים עומד במרכז העיון.

⁵ מקבים א ב, לג-לד; ספר היובלים ב, כט-לא; שם ג, ח-ט, יב; ברית דמשק 10, 22-23; שם 11, 1-2, 7-11, 16-17; יוחנן 16-1; יוספוס, מלחמות, ב, ח, ט ועוד.

⁶ כך בברית דמשק. דברי ספר היובלים בענין זה ניתנים למספר פרשנויות ואכמ"ל.

⁷ אציין כאן לכמה מחקרים על ההלכה הקדומה הנוגעים בתחום של 'מוקצה': דוארינג, שבת, ע"פ המפתח; דוארינג, אספקטים; גילת, ר' אליעזר, עמ' 123-128; גילת, מלאכות, עמ' 40-42; שיפמן, הלכה והליכה, עמ' 104-106, 123-124, 129-131; שיפמן, מגילות, עמ' 281; באומגרטן, דמשק; באומגרטן, נספח; קאהלה, הצלה.

1.3.1 אחידות התחום ההלכתי

הספרות ההלכתית הבת-תלמודית נטתה לגבש את כל ההלכות שבתחומים הללו תחת מטריה מושגית אחת. לטענתו, בספרות התנאית משתקף כי ההלכות הללו אינן נתפסות כיחידה מושגית אחידה. מסקנה זו נסמכת על כמה אדנים:

א. במבט ראשון נראה כי התחומים הללו מצויים בקבצים מסודרים במסכתות שבת וביצה. אולם עיון מדוקדק יותר מעלה כי החוט השוזר את ההלכות הללו לכדי קובץ אחד איננו מושגי כי אם ריאלי.

ב. טלטול כלים ועצמים אחרים כתחום הלכתי מובחן כמעט לחלוטין מהלכות השימוש באוכלים ובחומרים אחרים. הבחנה זו מתבטאת בראש ובראשונה במינוח שונה. בעוד המושג 'מוכן' תופס מקום מרכזי בדיון ההלכתי סביב השימוש באוכלים ובחומרי בעירה, מושג זה נעדר כמעט לחלוטין מההלכות הנוגעות לטלטול. בהלכות אלה נראה כי הקריטריון המרכזי הוא הפונקציונליות לפעולה המותרת בשבת ('ראוי ל-') ולא המוכנות. הגדרת הפונקציונליות מתבססת במקרי גבול על 'התקנה' של העצם המדובר לפעולה מסוימת. בניגוד למושג זה, לגבי השימוש באוכלים המקורות נוקטים במינוח של 'הזמנה'. יש לתת את הדעת לכך שבניגוד למשנה, התוספתא מקשרת באופן ראשוני בין התחומים, בנקטה בכלל: 'כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותו וכל שאינו מן המוכן אין מטלטלין אותו' (שבת פ"ד ה"ח).

ג. לשון הפעולה שונה בשני התחומים: באחד מדובר בנט"ל או בטלט"ל, ואילו בשני ננקטות פעולות מעשיות – אכ"ל, שח"ט, חת"ך, בק"ע וכו'.

ד. כאמור, טלטול הכלים מתואר בספרות התנאית כתחום שבו היתה התפתחות הלכתית בתקופה הטרומ-תנאית. איננו שומעים כל עדות שכזאת על השימוש באוכלים ובחומרים אחרים.

1.3.2 עקרון המודעות

המונח 'מוקצה' מבטא דחייה של עצמים או חומרים מדעתו של האדם. רבים עמדו על כך כי המונח המקביל בספרות התנאית ל'מוקצה', מבחינת המסומן שלו, הוא 'אינו מן המוכן'. הנחת היסוד הרווחת היא כי התואר 'מוכן' מורה על תודעה אנושית חיובית לגבי עצם מסוים מלפני השבת, המקבעת את מעמד החפץ להיתר לכל מהלך השבת. בחינה של הספרות התנאית מעלה, לטעמי, כי המונח 'מוכן' אינו מתייחס לתודעתו של האדם אלא למצבו הפיזי של העצם האובייקט הנידון. לרוב נראה כי המונח מציין מצב של תקינות וזמינות פיזית מלפני השבת. ככלל, המונח 'מוכן' מוחל ביחס למצבים דינמיים, כאשר הנחת היסוד של הספרות התנאית היא כי המצב הרלוונטי הוא המצב שהיה קיים עם כניסת היום. החובה להכין לשבת מתורגמת לכך שבין השמשות נוצר מאגר של דברים המוכנים לשבת ורק הדברים הכלולים בו מותרים לשימוש בו ביום. התקינות והזמינות הן המקבעות את מעמדן של האובייקטים לכל השבת.

נראה כי אף המונח 'התקין' הרווח בהלכות הטלטול אינו מתייחס לפעולה קוגניטיבית, אלא לפעולה פיזית.⁸ משמעות הדברים היא שהיתר הטלטול אינו תלוי במוכנותו של אובייקט מסוים בדעתו של אדם. מעמדו של עצם המהווה מקרה גבול מוכרע על-ידי פעולה פיזית הקובעת את הפונקציה של העצם המדובר.

בספרות האמוראית אנו מתוודעים ל'מחשבה' מבעוד יום כקריטריון להיתר הטלטול או השימוש. בעיון מדויק ניתן לראות כי המסורות התנאיות לכאורה הנוקטות במונח זה אינן מקוריות. בסיכומו של דבר, נראה כי בבסיס התפיסה התנאית של הלכות 'מוקצה' לשלוחותיה עומדים קריטריונים פיזיים ולא תודעתיים. כלומר, דבר מותר בטלטול או בשימוש על-פי מיקומו ומצבו הפיזי עם כניסת היום. יש להעיר כי בתוספתא ישנה התייחסות רבה יותר ליסוד התודעה מאשר במשנה.

1.3.3 הקשר לקטגוריות אחרות בשבת

עמדנו כבר לעיל על הקשר בין איסור הטלטול בבית ('טלטול בעלמא') ובין איסור ההוצאה במקורות התנאיים מתבטא קשר זה במספר צורות:

- א. קשר לשוני: שימוש בביטויים דומים (טלט"ל) ובקריטריונים קרובים ('ראוי').
- ב. מקורות עמומים אשר קשה להכריע האם עוסקים הם באיסור הוצאה או באיסור טלטול⁹ ; במקרים מסויימים מקור מתפרש במקום אחד לחד גיסא ובשני לאידך גיסא.
- ג. מקורות הקושרים ישירות בין שני האיסורים.¹⁰

מלבד זיקה הדוקה זו, מצויה בספרות התנאית זיקה מסוימת בין ענייני 'מוקצה' ובין איסורי מלאכה אחדים. כך ביחס לאיסור הצייד, קשה להכריע האם האיסור לאכול אוכל שניצוד ביום-טוב נובע ממעמדו כבלתי 'מוכן', או שמא מגזירה משנית לאיסור המלאכה (משנה ביצה פ"ג). התלבטות זו מאירה את האפשרות לפיה חלק מהלכות 'מוקצה' נובעים למעשה מהעקרון של 'מעשה שבת'.

באופן דומה, מספר הלכות מצויות על התפר שבין 'מוקצה' ובין המגמה למנוע טרחה יתירה בשבת וביר"ט.¹¹

מכאן עולה השאלה, האם באמת ניתן להפריד בין איסורי המלאכה המובהקים ובין האיסורים הנובעים ממעדם של עצמים שונים? לטעמי, נראה כי הזיקה בין התחומים מעידה על תשתית עקרונית משותפת.

1.3.4 קריטריונים נוספים לאיסור

התלמוד הבבלי מעיד על מספר קטגוריות משנה: מוקצה מחמת איסור, מוקצה מחמת מיאוס, מוקצה מחמת חסרון כיס. להלן נעמוד על מקומם בבבלי. לעת עתה נאמר כי שלושת הסיווגים

⁸ בניגוד לדבריו של ליברמן, תוסכפ"ש שבת, עמ' 11, הע' 38.

⁹ למשל: תוספתא כלים ב"מ פ"ב ה"ב בהשוואה לבבלי שבת קכג ע"א.

¹⁰ למשל: תוספתא שבת פ"ד ה"י.

¹¹ למשל: תוספתא שבת פ"ד ה"י.

הללו נוגעים במקרים הנדירים יותר שבין הלכות 'מוקצה' בספרות התנאית. כמו כן, נקיטת הלשון 'מוקצה מחמת...' יוצרת תחושה כי מקור האיסור הוא בדחייה תודעתית של העצמים הללו, על אף שעיון במקורות התנאיים העוסקים בדוגמאות אלה אינו מאשש מסקנה זו. בהלכות התנאיות המסווגות בבבלי כ'מוקצה מחמת מיאוס', למשל, אין כל סיבה פנימית לפרש כי האיסור נובע מדחייה תודעתית של החפצים האסורים ולא מנסיון להמנע ממגע עם דברים בזוים בשבת.

1.3.5 מעמד הלכתי

בספרות הבתר-תלמודית מקובל להניח כי הלכות 'מוקצה' הן מדרבנן. אמנם נטען כאן כי בספרות התנאית אין מדובר בתחום הלכתי אחד, אף על פי כן ניתן להראות כי ההלכות הנמנות על קבוצה זו נתפסות בספרות התנאית כהלכות משניות. הראיות לכך הן מצורת ניסוח ההלכות (בינוני פועל ולא קזואיסטית+חייב/פטור) ומאיחורן של הדרשות המסיקות נורמות הקשורות ל'מוקצה' מן המקרא. מאידך יש לומר כי התחומים הללו אינם מנויים בין הקטגוריות המשניות של הלכות שבת: שבות, רשות ומצוה. אחדות מן ההלכות, בעיקר איסור טלטולם של כלים מסויימים, נתפסות כעתיקות.

1.3.6 שבת ויום טוב

השונות ההלכתית בין שבת ליום טוב מזמינה דיון בשאלת היחס בין הלכות 'מוקצה' בשבת ובין מקבילותיהן ביו"ט. תחומי הדיון בשני התחומים שונים למדי, עקב היתר 'אוכל נפש' ביום טוב. כנגזרת מכך, המינוחים הנקוטים לגבי יו"ט שונים מאלו המשמשים בהלכות שבת. אולם למעט מקרים בודדים, לא נוצר הרושם כאילו הקונספציות הבסיסיות מובחנות זו מזו. כלומר, בניגוד להנחה המפורסמת שבראש בבלי ביצה, לפיה רבי סתם את המשנה באופנים שונים ביחס לשבת וליו"ט, מהחומר התנאי עצמו דבר זה אינו מחוור.

1.4 התלמוד הירושלמי

באיסורי הטלטול והשימוש בירושלמי ניכרות כמה התפתחויות ביחס לספרות התנאית:

- א. ההפרדה הברורה בין כלים ובין אוכלים וחומרים נשמרת, הן במינוח הן בסידור הסוגיות. אולם, מצויה בירושלמי הבחנה מפורשת בין התחומים, העשויה ללמד על ההנחה הראשונית של האמורא ביחס לחומר התנאי. כמו כן, ישנו קישור ראשוני בין התחומים, בגזירת מעמדו של שמן ממעמדו של הנר.
- ב. המאיסות כקריטריון לאיסור טלטול מופיעה פעמים אחדות בירושלמי באופן מפורש, אף במקומות שהדבר אינו מתבקש מתוך המקורות התנאיים.
- ג. כפי שהעיר ליברמן¹², הירושלמי נוקט בלשון 'לא יגע' ביחס לאיסורי הטלטול.

---

¹² ליברמן, ירוכפ"ש, עמ' 94.

- ד. ה'מחשבה' מלפני שבת כקריטריון להיתר הטלטול מופיעה בירושלמי, אולם ניכר שבדורות הראשונים לאמוראים אין תפיסה זו מקובלת על הכל. הירושלמי מהווה בעניין זה שלב ביניים בין הספרות התנאית ובין הבבלי במיסוד מעמדה של הפעולה הקוגניטיבית המקדימה בהגדרת מעמדם של חפצים. ביטוי נוסף לכך הוא בהבחנה בין השוכח ובין המניח מתוך כוונה בהגדרת 'בסיס לדבר האסור'.
- ה. בעוד שנראה מהספרות התנאית כי 'בסיס לדבר האסור' מותר בטלטול, בירושלמי מצויה דרישה לכך שהבסיס יהיה לדבר המותר והאסור יחדיו בכדי שניתן יהיה לטלטלו.
- ו. הירושלמי מפתח הבחנות לגבי טלטול כלים, כגון 'לצורך גופו' ו'לצורך מקומו' במקום 'לצורך' סתם שבמשנה.
- ז. בירושלמי מנוסחים כמה עקרונות בתחום הנידון, כגון 'אין לך דבר שהוא בעינו ואינו בהכינו אלא דבר אחד בלבד'; 'כל שיחדו לאיסור אסור' / 'כל המיוחד לאיסור אסור'.
- ח. המונח 'מוקצה' עצמו מקבל פנים חדשות, כפי שנראה להלן.

1.5 התלמוד הבבלי

כמה מאפיינים לדיונים בתלמוד הבבלי על איסורי 'מוקצה'¹³:

- א. בניגוד לירושלמי ולספרות התנאית, בבבלי ניכר טשטוש בדיונים ההלכתיים בין כלים ובין אוכלים ושאר חומרים. הדברים מתבטאים בהשוואות בתוך הסוגיות ובאופן סידור הסוגיות ועריכתן. כפי שנראה להלן, אף בבבלי ההאחדה הקונספטואלית איננה מלאה.
- ב. על-אף פיתוח המונח המופשט 'מוקצה', הבבלי מרבה לנקוט במינוח הקונקרטי, 'ניטל בשבת', 'טלטול בעלמא' וכיוצ"ב.
- ג. עקרון התודעה מקבל ביטוי רחב ביותר בבבלי והופך למעשה לגורם המכונן את האיסור ואת ההיתר ברוב חלקי התחום ההלכתי המדובר. תופעה זו זוכה למספר ביטויים: התווית הכללים, 'כל מידי דחזי לאיניש דעתיה עילויה' ו'כל מידי דחזי לאיניש לא מקצה ליה מדעתיה' (פסחים נו ע"ב); הבחירה במינוח 'מוקצה' עצמו, כפי שנראה להלן; נתינת משמעות יתירה לנקודת הכניסה של השבת/י"ט בהכרעת מעמד האובייקטים הנידונים; ועוד.
- ד. התלמוד הבבלי עמל על הבחנה קטגורית בין מלאכה ובין האיסורים הקשורים ב'מוקצה'.
- ה. מכיון שבבבלי עוברים האיסורים הנידונים האחדה קונספטואלית, עולה שאלת היחס בין יו"ט לשבת בעניין זה. ההבחנה באיסורי 'מוקצה' בין שבת ליו"ט מצויה בסוגיה אחת בלבד (ביצה ב ע"א-ע"ב) ונראה כי אינה מקובלת על סוגיות רבות אחרות.
- ו. בבבלי מפותחים מושגים חדשים בעניין זה, כגון: 'הכנה דרבה', 'מבטל כלי מהיכנו', 'נולד', 'דבר שמלאכתו להיתר/לאיסור', 'מוקצה מחמת איסור/מיאוס/חסרון כיס', 'מוקצה לאכילה/לטלטול' ועוד.

¹³ לשם הקיצור לא דנו כאן בהבדלים בין הרבדים השונים בתלמוד הבבלי.

- ז. סוגיות הבבלי מכילות כמה דיונים מופשטים בסוגיית 'מוקצה': 'יש/אין מוקצה לחצי שבת' (ביצה כו ע"ב); 'מיגו דאתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא' (שבת מג ע"א ועוד)¹⁴ ועוד.
- ח. התפתחות המושג המילולי 'מוקצה' והבניית מחלוקת ר"ש ור"י במוקצה, כפי שנראה להלן.

2. המושג 'מוקצה' והתפתחותו

לעיל סקרנו את הרצאת הדברים של אורבך, יחד עם הערותיו של מוסקוביץ'. נראה שלתיאורים הללו יש להוסיף מספר הערות:

א. המילה 'מוקצה' מופיעה אמנם במגוון הוראות בספרות התנאית, אך ההוראה הרווחת ביותר (כ-2/3) במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה היא 'מוקצה לעבודה זרה'. יש להזכיר בעניין זה עוד את ה'מוקצה' בהוראה של מקום (רש"י: 'רחבה שאחורי הבתים') שבו שוטחים פירות. מעבר לציון המקום יש להוראה זו משמעות הלכתית – המשנה (מעשרות פ"א מ"ה) מגדירה 'עד שיעשה מוקצה' כגרנן של אבטיחים למעשרות. בירושלמי זוכה הגדרה מקומית זו להרחבה, 'דבר שיש/שאיין לו מוקצה' ולפיתוחים עקרוניים, 'לעניין מעשרות כל הדברים יש להן מוקצה' (מעשרות פ"א ה"ה, מט ע"ב), 'עושין תקנה למוקצה להצילו שלא כדרכו' (ביצה פ"ה ה"א, סב ע"ד). מכאן שכמושג המביע סטטוס של אוכלין, מופיע 'מוקצה' בירושלמי לא רק בהקשר של שבת.

ב. בירושלמי נוקטים אמוראים בני הדור ה-3-4 בניסוח, 'מוקצה שיבש לא יגע בו' (ביצה פ"ד ה"א, סב ע"ב). בסוגיות אחרות מפותח משפט זה ל'מוקצה שיבש ולא ידע בו' המבאר את איסור הנגיעה בהעדר הידיעה של הבעלים בכניסת היום. נראה כי הנחה בסיסית זו היא אשר עומדת בבסיס השימוש במונח 'מוקצה' בירושלמי. כפי שהעיר מוסקוביץ', הירושלמי נוקט ב'מוקצה' כסיווג ע"י השוואה. המלמד במשוואה זו הוא אם-כן ה'מוקצה שיבש (ולא ידע בו)'. מכאן, שמראשית התהוותו מכיל המונח 'מוקצה' את הידיעה כגורם מכונן.

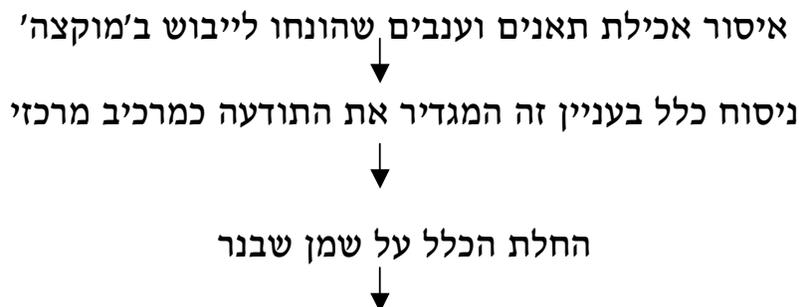
ג. בירושלמי מושמת בפי רבי הקביעה, 'אין לך אסור משום מוקצה אלא תאנים וענבים בלבד'. במשפט זה נשמר ההקשר הריאלי של 'מוקצה', אך ניכרת בו כבר ההתייחסות ל'מוקצה' כאל קטגוריה ('משום').

ד. ההקשר של ייבוש תאנים וענבים הוא מוקד אחד שעל בסיסו נבנתה המערכת המושגית של 'מוקצה'. אולם בחינת סוגיות הבבלי מלמדת כי מוקד נוסף, לא פחות מרכזי, בתהליך היווצרות המושג מצוי בנר ובשמן. כפי שנראה להלן, הקובץ הגדול ביותר של הלכות 'מוקצה' בבבלי מוסב על משנת הנרות והשמנים (שבת פ"ג מ"ו). כמו כן, סיווגי המשנה, 'מוקצה מחמת מיאוס' ו'מוקצה מחמת איסור' מוזכרים אך ורק בהקשר של נרות. הבבלי אף מצטט, זו בצד זו, שתי מימרות הנוגעות במוקדים הללו: 'אין מוקצה לר' שמעון אלא שמן שבנר בשעה שהוא דולק' ו'אין מוקצה לר' שמעון אלא גרוגרות וצימוקים בלבד'.

¹⁴ אע"פ שבבבלי מיוחס משפט זה לר' אבהו אין כל הד לכך בתלמוד הירושלמי.

ה. תחילת היווצרותו של מוקד זה נעוצה כבר בירושלמי. ר' יעקב בר אחא מזהה בין ניצול השמן ובין היתר טלטול הנר (ביצה פ"ה ה"א, סב ע"ד), מתוך פרשנות בלתי הכרחית למקורות תנאיים.¹⁵ דומה כי המשנה האוגדת את השמן ואת הנר יחדיו עקב זיקתם הריאלית מזמינה ניתוח משפטי של אגידה זו. משנעשה הקישור המשפטי, נוצר בנין אב לקונספציה רחבה המחילה את עקרון המודעות על כל התחומים ההלכתיים של שימוש וטלטול. יש לשים לב לכך, שסוגיות הירושלמי על משנת הנרות רחבות היקף, אך בעוד שהדיונים מתאפיינים בניתוח אנליטי מפותח, המונח 'מוקצה' נעדר מהם. אף על פי כן, בסוגיה מרכזית בקובץ זה שבירושלמי ה'מוקצה שיבש' כרוך יחד עם השמן שבנר. כלומר, הנחת השמן והנרות כבסיס להלכות 'מוקצה', מקורה כבר בירושלמי.

1. מבחינה מושגית, הבבלי מטפס מדרגה נוספת בעניין זה. ביטויים עקרוניים המופיעים בירושלמי, ללא המונח 'מוקצה' מתורגמים בבבלי לשפה המושגית של 'מוקצה'. כך 'אין לך דבר שהוא בעינו ואינו בהכינו אלא דבר אחד בלבד' נראה כניסוח גולמי של 'אין מוקצה... אלא (שמן שבנר בשעה שהנר דולק...)'! בכך מושווים הנרות לגרוגרות ולצימוקים, אשר לגביהם כבר קבע הירושלמי, 'אין לך אסור משום מוקצה אלא תאנים וענבים בלבד'. כלומר, בעוד שבירושלמי זכו השמן שבנר, ואולי אף המוקצה שיבש, בניסוח משפטי הנזקק למונחי קיום ('בעינו') ומוכנות ואילו הגרוגרות והצימוקים לבדם נכללו באיסור 'מוקצה', בבבלי מאוחדים שני הנושאים הללו תחת המטריה של 'מוקצה'. שני מעתקים נוספים כיוצא בזה מצויים במעבר מסוגיות הירושלמי לסוגיות הבבלי על משנת נרות: 'כל שייחדו/המייוחד לאיסור' ל'מוקצה מחמת איסור'; 'מאוס' ל'מוקצה מחמת מיאוס'.
2. אולם אף בבבלי בנין האב אינו מיושם בשלמותו. בניגוד לספרות הלכתית מאוחרת יותר אשר כללה את הכלים האסורים בטלטול תחת הקטגוריה של מוקצה, בתלמוד הבבלי המונח 'מוקצה' אינו מוחל על כלים בכלל, זולת נרות.¹⁶ אלא שסימנים לתחילתו של תהליך החלת הניתוח המושגי של 'מוקצה' על טלטול כלים ניתן למצוא בקישור שנעשה בסוגיות אחדות בין תחום זה ובין מחלוקת ר"ש ור"י, כפי שנראה להלן.
- ח. תהליך היווצרותו של המונח 'מוקצה' הוא אם-כן:

¹⁵ עי' בהרחבה להלן, פרק ב', סוגיה 2.

¹⁶ לגבי נוסח הסוגיה בשבת קנז ע"א, שממנה משתמע כי 'מוקצה מחמת חסרון כיס' מתייחס לכלים אחרים, עי' להלן, פרק ב', סוגיה 18.

העתקת הכלל משמן להלכות העוסקות בנר

יצירת בנין אב לכל איסורי השימוש והטלטול

ט. יש לתת את הדעת לתפקוד של המונח 'מוקצה' בתלמוד הבבלי. על-פי רוב מופיע המונח בעת נסיון להעמדת שיטות ולבירור ההבדלים ביניהם. אופיו הדיוני של התלמוד הבבלי מכתוב את צורת הופעתם של מושגים וקטגוריות. במקרה זה, יש דיונים בודדים שנקודת המוצא שלהם היא עקרונית.¹⁷ כן הם פני הדברים אף לגבי קטגוריות המשנה, 'מוקצה מחמת מיאוס/איסור/חסרון כיס', 'מוקצה לאכילה/לטלטול'. מכוונים דבריו של אורבך, לפיהם נוצרו הקטגוריות הללו בכדי לתרץ את הסתירות שנוצרו מאיחויים של תחומים הלכתיים רבים. אכן, קטגוריות המשנה הללו מוצאות את מקומן (המצומצם!) בסוגיות הבבלי במסגרת תרומים המבחינים בין שיטות שונות. יוצאת מכלל זה סוגיה אחת (שבת קנז ע"א – להלן סוגיה 18ב), סוגיית פסיקת ההלכה, שאף בה הסיווגים מובאים במסגרת הבחנה בין שיטותיהם של שני אמוראים.

י. עמדנו על שלושה שדות של התפתחות: תהליך יצירתו של תחום הלכתי אחיד, מקומה של התודעה בהבנת ההלכות הנידונות והסמנטיקה של המושגים המשמשים בתחום זה. בשלושת השדות הללו ניתן לשרטט תיאור ליניארי של התפתחות:

משנה < תוספתא < ירושלמי < בבלי

יא. העקביות שבתפתחות זו מורה כי תהליך זה נע מהמוקדם אל המאוחר, קומה על גבי קומה.¹⁸

יב. הערנו לעיל על כך ש'מוקצה לעבודה זרה' היא ההוראה הרווחת של 'מוקצה' בספרות התנאית. לבד מסוגיה בבליית אחת, אין קישור תלמודי ישיר בין 'מוקצה' במובן זה ובין 'מוקצה' לשבת ויר"ט. אולם דומה שיש לתהות האם קיים קשר מהותי רחב יותר בין התחומים. המעבר מ'מוכן' התנאי ל'מוקצה' האמוראי מגלם כבר בתוכו היפוך מניסוח חיובי לניסוח שלילי, מטרמין המציין בצורתו הבסיסית את ההיתר למונח המגדיר את האיסור. האם יתכן שהלומד האמוראי, האמון על המקורות התנאיים, לא יתפוס את 'מוקצה' של שבת כבבואה של 'מוקצה לעבודה זרה'? לביטוי 'מוקצה' באזני תלמיד החכמים הבת-תנאי יש משמעות שלילית לא רק ברמה הסמנטית אלא אף ברמה הערכית. לטעמי, ניתן בזהירות לשער כי השימוש בביטוי בעל קונוטציה שלילית, יש בו

¹⁷ שבת מה ע"א-ע"ב ('אין מוקצה לר"ש...') – להלן פרק ב', סוגיה 5) – אך שם ללא התוספות הסתמאיות נקודת המוצא של הסוגיה היא קונקרטיית ולא מופשטת; ביצה כז ע"ב ('יש/אין מוקצה לחצי שבת').
¹⁸ נקודה זו דורשת פיתוח לאור הדיון המתחדש לאחרונה ביחסי המשנה והתוספתא ואכמ"ל.

כדי לרמז שהעצמים שעליהם מוחלת הקטגוריה 'מוקצה' נתפסים כמעין 'טאבו' למשך השבת. את המעטק מניסוחים קונקרטיים ('ניטלים' / 'אין ניטלים') ומסטטוסים חיוביים ('מן מוכן' / 'אינו מן המוכן') לסטטוס שלילי בעל אסוציאציה של פסול פולחני יש להבין, לפיכך, כביטוי לתפיסות עמוקות של השבת ושל יום-טוב. יתר על-כן, השימוש ב'מוקצה' הנגזר מקצ"ה, מאפשר להציב קטגוריה זו בזיקה לעיסוק הנרחב בגבולות פיזיים ווירטואליים בהקשר לשבת. הלכות 'מוקצה', אם-כן, מסמנות גבול וקצה של מרחב השימוש השבתי. השערות אלה פותחת פתח לשאלות אנתרופולוגיות ולבחינה של עיצוב המרחב השבתי כמרחב מובחן מזה של החולין בספרות חז"ל לרבדיה. מחקרים עתידיים יוכלו ודאי לשפוך אור נוסף על נקודה זו.

ג. תהליך התפתחותו של המושג 'מוקצה' לא הסתיים בתלמוד הבבלי. בספרות הרבנית עוברת קטגוריה זו תהליך של הרחבה, בייחוד בהכללת התחום ההלכתי של טלטול כלים תחת הכותרת של 'מוקצה'. כמו-כן, בספרות הרבנית פותחו קטגוריות משנה חדשות (כגון: 'מוקצה מחמת גופו') כמו גם הבחנות קונספטואליות רבות.

3. נושא המחקר: מחלוקת ר"ש ור"י

3.1

במרכז עיוננו בעבודה זו עומדת מחלוקת ר' שמעון, 'דלית ליה מוקצה', עם ר' יהודה, 'דאית ליה מוקצה' בתלמוד הבבלי. מחלוקת זו מופיעה בכ-30 סוגיות בתלמוד הבבלי והיא מצטרפת לשתי מחלוקות נוספות בין השנים במסכת שבת: 'דבר שאין מתכוין' ו'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. על הבעייתיות שבאיתור מקורה הראשוני של מחלוקת ר"ש ור"י עמד כבר רב נסים גאון:

רב נסים גאון, ספר המפתח, שבת יט ע"ב

כולה פלוגתא דר' יהודה ור"ש נתבאר פלוגתם במוקצה ועיקר דבריהם בפרק כירה דתנו רבנן מטלטלין נר חדש בשבת אבל לא ישן דברי ר' יהודה ר"ש אומר כל הנרות מטלטלין בשבת חוץ מן הנר הדולק בשבת כבתה מותר לטלטלה ובסוף המסכת מחתכין את הדילועין לפני הבהמה וכו' ואמרו פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר בכולה שבת הלכה כר"ש לבר ממוקצה מחמת כו' ובמקומות הרבה מן התלמוד תמצא פלוגתן. והנה תמצא עיקר פלוגתן לדבריהן אין מוקצה לר"ש אלא גרוגרות וצימוקין ופרישו טעמא דהאמילתא בגמרא דבני מערבא במסכת יום טוב ובמסכת מעשרות אמר רב שמואל בר סוסרטא מפני שמסריחות בנתים.

הצורך שרואה רנ"ג לבאר את מוקד המחלוקת מגלה כי דבר זה אינו פשוט לכל לומד. הבעייתיות בהגדרת מקור המחלוקת מתגלה אף בבחירת המקורות להם נזקק רנ"ג: ברייתא (תוספתא), משנה, סוגייה בבבלי, מימרה אמוראית ונימוק מהירושלמי. לקט קצר זה מעמידנו על הבעייתיות

שבהגדרת מחלוקת ר"ש ור"י מתוך המקורות התנאיים גופם.¹⁹ להלן (פרק א') נעמוד בהרחבה על המצאי בענין זה בספרות התנאית. כפי שנטען בפרק א', מחלוקת ר"ש ור"י אינה מצויה באופן מפורש בספרות התנאית. לאור זאת, עלינו לשאול מספר שאלות:

א. כיצד התעצבה מחלוקת זו? אלו אמוראים שותפים לתהליך זה והיכן משתקף התהליך? מהן שלביה של יצירה זו?

ב. באלו אופנים בוצעה ההשלטה של קונספציית המחלוקת בין ר"ש לר"י מרגע שנוצרה?

ג. אלו אופציות פרשניות אחרות עומדות בפני פרשני המקורות התנאיים? היכן נמצא הד לפרשנויות אלה ומדוע לא יושמו על-ידי הבבלי?

ד. באלו אמצעים רטוריים משתמש התלמוד הבבלי בשיח על מחלוקת ר"ש ור"י? כיצד עשויים אמצעים אלו להשפיע על הלומד?

ה. אלו תפקודים ישנם למחלוקת ר"ש ור"י בתוך הסוגיות? האם קונספציית המחלוקת עשויה לשרת מגמות הלכתיות כלשהן? האם הקונספציה משרתת מטרות אנליטיות?

ברקע תעמודנה שאלות אחרות, כלליות יותר, הנוגעות בעריכת הטקסטים שלפנינו ובתהליך מסירתם.

התיזה המרכזית של עבודה זו היא כי מחלוקת ר"ש ור"י ב'מוקצה' הינה קונספציה בבליית, אשר משפיעה על כל התחום ההלכתי הנידון. השפעה זו באה לידי ביטוי בפירושים של המקורות, בארגונים ובעיצובם מחדש. מחלוקת זו, הגם שיש לה בסיס תנאי כלשהו, משמשת פונקציה אנליטית בתוך התלמוד הבבלי, ככלי עזר לפתרון קשיים פנימיים במקורות התנאיים והאמוראיים המוקדמים.

3.2 תולדות המחקר

על הבעייתיות שבמחלוקת ר"ש ור"י עמדו כבר קדמונינו.²⁰ אף בדורות האחרונים הוקדשו מחקרים אחדים לליבון בעיה ספציפית זו, מעבר לחקר המושג 'מוקצה', אשר אודותיו כתבנו לעיל. נזכיר ראשית את ש' צייטלין אשר בסדרת מאמרים בקש לעמוד על תולדות המושג 'מוקצה' ועל מחלוקת ר"ש ור"י. מסקנותיו של צייטלין באשר לחומר התנאי מאלפות.

בבסיס ניתוחו של צייטלין עומדת ההנחה כי יש להפריד בין 'מוקצה' מחד ובין 'הכנה' ו'כוונה' מאידך. בניגוד לקונבנציות המקובלות טוען צייטלין כי בית הלל, ובעקבותם ר"ש, אמנם 'לית להו מוקצה', אבל עקרון ההכנה המושתת, לטעמו, על ה'כוונה', מהווה אבן יסוד בשיטתם. בית שמאי ור' יהודה, לעומת זאת, 'אית להו מוקצה', אך אינם מקבלים את עקרונות הכוונה וההכנה. על-ידי

¹⁹ והשוו לדבריו המפורשים באשר למחלוקת אחרת של ר"ש ור"י בשבת, ריש פ"ג (קה ע"ב): 'ולא אשכחתי עיקר פלוגתא ולא ידעינן לה...' ועי' דבריו שם יב ע"א. ראשונים נוספים הרבו לעסוק במחלוקות האחרות של שני תנאים אלה בשבת, עי' למשל: ראב"ה חלק א', סי' קצד, 'רבים אומרים מי יראינו טוב בפלוגתא דר' יהודה ור' שמעון'; שו"ת הרמב"ם, סי' שא, 'שלא מצאנו ר' יהודה ור' שמעון שחלקו במקלקל אלא בחובל ומבעיר' ועוד רבים.

²⁰ למשל: המאירי, ביצה ב ע"א, ד"ה 'וצריך שתדע'; ריטב"א, שבת, קכד ע"ב.

הבחנה זו מאפשר צייטלין את קריאתם הקוהרנטית של כמה מחלוקות תנאיות אשר התלמוד הבבלי נאלץ לעמול עליהן קשות בכדי לתרצן.

אולם בחינה של המקורות התנאיים, מקשה מאד על קבלת פתרון זה. המושג 'מוקצה', כפי שראינו, אינו עומד בפני עצמו וניתוקו ממסגרת דיני המוכנות אינו פשוט כל עיקר. שנית, כפי שנראה בפרק א', אין סמך של ממש לכך שתנאים כלשהם לא קבלו את המוכנות ככלל מחייב.

שלישית, ניתוחים אחדים של המקורות האמוראיים במאמריו של צייטלין בעייתיים.²¹

לאחרונה סקר א' יצחקי בהרחבה את מחלוקת ר"ש ור"י במאמר שכותרתו 'מוקצה'.²² התיזה הבסיסית של יצחקי היא כי המושג 'מוקצה' נבדל מ'אינו מן המוכן', כאשר המשנה דנה באחרון בלבד. המונח הלשוני 'מוקצה' חדר לשיח ההלכתי של האמוראים בעקבות דברי ריש לקיש (המובאים בבבלי), אולם את קיומו כקטגוריה מופשטת יש לייחס עוד לתקופה התנאית.

מסקנותיו העיקריות של יצחקי לענייננו הן²³:

א. "המחלוקת בין ר' שמעון לר' יהודה בעניין מוקצה, אינה במשנה, כי המשנה לא מטפלת כלל בעניין מוקצה. הגמרא מסיקה מן הברייתות בדבר קיום מחלוקת זו".

ב. "נראה שהמקור העיקרי לכך שר' שמעון לית ליה מוקצה ור' יהודה אית ליה מוקצה הוא מסקנת הגמרא במסכת ביצה ל ע"ב מתוך הברייתא בשבת מד ע"א. הגמרא בביצה ל ע"ב אומרת: 'ור' שמעון לטעמיה דלית ליה מוקצה, דתניא: מותר השמן שבנר ובקערה אסור, ר' שמעון מתיר'".

ג. "יש להניח שהמחלוקת בין ר"י ור"ש, לפי פשוטן של הסוגיות, היא רק בעניין אוכלין שהוקצו, לר"ש לית ליה מוקצה ולר"י אית ליה מוקצה".

ד. רוב האמוראים סברו כר' שמעון באוכלין (לעניין כלים אולי אף לר' שמעון אית ליה מוקצה?), ולכן נפסקה ההלכה אמנם כר' שמעון, בעניין זה".

הנחת היסוד של יצחקי היא כי המקורות התנאיים, הן הקאנוניים (המשנה והתוספתא, לצורך העניין), הן המצוטטים (הברייתות בתלמודים) משקפים נאמנה את דעותיהם המקוריות של התנאים. יתר על-כן, לטעמו, אמירות התלמוד לרבדיו השונים באשר לדברי התנאים מייצגות מציאות ממשית. אשר על כן, העדר של דיון במקור מוקדם אינו מהווה בבואה להתפחותו המאוחרת, אלא מורה לנו כי עורכי הקבצים השונים בחרו שלא לדון בתחומים מסויימים. אלא שבמחקרו של יצחקי יש כמה קשיים מתודולוגיים:

א. יצחקי מפרש את פשוטן של משניות על-פי התלמוד.²⁴

²¹ אזכיר כאן אחת בלבד: על המחלוקת המפרסמת על העברת קליפים ועצמות (שבת פכ"א מ"ג – להלן, פרק ב', סוגיה 17) קובע רב נחמן (בבלי קמג ע"א): 'אנו אין לנו אלא ב"ש כר' יהודה וב"ה כר' שמעון'. קביעה זו התפרשה בדרך כלל כהחלה של מחלוקת ידועה בין ר"ש לר"י על טקסט המכיל מחלוקת בין ב"ה לב"ש. כלומר, רב נחמן מארגן מחדש את המשנה ע"פ כלל חיצוני אפריורי. צייטלין (כוונה, עמ' 634) לעומת זאת, קורא מחלוקת זו באופן הפוך. לטעמו אין כאן אלא אמירה שר"י כשמותי הולך בעקבות ב"ש ואילו ר"ש כתלמיד ב"ה הולך בעקבות ב"ה. מרכז הכובד של אמירה זו לטעמו היא הגדרת דעותיהם של ר"ש ור"י ולא בניית המשנה ובהגהתה. אלא שקשה להלום קריאה זו עם לשונו של רב נחמן. אילו היה כשיטתו הניסוח היה צריך להיות 'אנו אין לנו אלא ר"י כב"ש ור"ש כב"ה'. כמו כן, מה עניין ר"ש ור"י לסוגיה זו ולאיזה צורך יש להזכירם? ועי' עוד להלן, פרק ב, סוגיה 17.

²² יצחקי, מוקצה. נדבכים נוספים בבניינו מצויים במאמריו הזכרים לעיל, הע' 4.

²³ עמ' 86, 95.

²⁴ יצחקי, מוקצה, עמ' 84.

- ב. לעתים יצחקי אינו מבחין בין מימרות של האמוראים ובין ניתוחם על-ידי התלמוד.²⁵
- ג. יצחקי מסתמך על ניסוחם של מימרות אמוראיות ארצישראליות בבבלי, מבלי להתייחס לניסוחיהן בירושלמי.²⁶ אף בהקשרים אחרים חסרה ההקבלה בין שני התלמודים.²⁷
- ד. אחדות מן ההוכחות שלו לעמדותיהם של האמוראים מתבססות על דברי הראשונים או על כללי פסיקה מאוחרים, כאשר קיימות אופציות פרשניות אחרות.²⁸
- ה. יש ויצחקי מצטט את נוסח הדפוס, במקום שבו נוסח כתבי היד עשוי להטות את מסקנותיו לכיוון אחר.²⁹
- ו. במקום אחד מציע יצחקי הגהה חריפה לנוסח הסוגיה, בניגוד לכל עדי הנוסח, בכדי לקיים סברה אשר מצד עצמה אין לה כל קיום.³⁰
- ז. יצחקי אינו עומד על ההבחנה התנאית והאמוראית בין טלטול לבין שימוש. כך, בהשוואתו בין 'אינו מן המוכן' ובין 'מוקצה' נעלם מיצחקי כי 'מוכנות' מובאת כמעט תמיד כנימוק לשימוש ולא לטלטול. כך גם בהגדרתו להזדקקות הראשונית למונח 'מוקצה' בפי האמוראים הראשונים.³¹
- ח. טענתו של יצחקי כי מחלוקת ר"ש ור"י נלמדת מברייתת 'מותר השמן' (להלן סוגיה 23) מתעלמת מכך שבצד ר"ש מופיע בברייתא זו ת"ק אנונימי ולא ר' יהודה!

בעבודתנו זו, ננסה לבחון את הדברים מתוך מבט פילולוגי זהיר יותר, אך גם תוך מתן תשומת לב לשאלות אחרות הנוגעות למחלוקת ר"ש ור"י, כפי שהוגדר לעיל.

לסוף נעיר על כמה מחקרים שנכתבו לאחרונה ואשר יש להם מכנה משותף עם עבודה זו. למחלוקת המשיקה למחלוקתנו, 'דבר שאין מתכוין' (להלן: דשא"מ), ייחד ש' קלכהיים את עבודת הדוקטור שלו. במידה רבה משיקה עבודתנו לעבודה של קלכהיים, אם כי המתודות והדגשים שונים במעט. בדומה למסקנותנו לגבי 'מוקצה', מסיק קלכהיים כי מחלוקת ר"ש ור"י בדשא"מ במתכונתה הידועה היא בסופו של דבר בבבלי, על אף הבסיס המסוים שיש לה בספרות התנאית. כמו-כן מצביע קלכהיים על השימוש בדשא"מ בבבלי כמתודה למדנית, העוסקת ביישובם של קשיים ובמציאת הנחות יסוד. קלכהיים אף עמד על עיצובם מחדש של מקורות מוקדמים לאור הקונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י.³²

²⁵ שם, עמ' 82, 88-87.

²⁶ עמ' 88-87.

²⁷ למשל: עמ' 89.

²⁸ שם, עמ' 82, 91, 93-92.

²⁹ למשל: שם, עמ' 90, בציטוט משבת יט ע"ב.

³⁰ שם, עמ' 91.

³¹ שם, עמ' 83, 88-87, 91.

³² יש להעיר כי קלכהיים נוטה שלא להבחין בין המקורות התנאיים הקאנוניים ובין הברייתות שבבבלי, על אף שבדיקת הטקסטים שהוא מביא מעלה כי הבחנה זו עשויה בהחלט להיות פורה. עוד יש לומר כי בבחינת הפונקציה של דשא"מ בבבלי קלכהיים אינו מעניק את המשקל הראוי, לדעתו, למקומו של מושג זה ביישוב קשיים פנימיים

בתחום המושגי יש לציין ראשית לכל את ספרו של ל. מוסקוביץ' על החשיבה וההמשגה בתלמוד הבבלי שנזכר לעיל. תרומתו העיקרית של מוסקוביץ' לענייננו היא בעמידה על תהליך ההפשטה שנצרך בכדי ליצור את המושג 'מוקצה'. כמו כן עמד מוסקוביץ' על ההבדלים הקונספטואליים שבין הבבלי והירושלמי, כמו גם על התפתחויות מושגיות נוספות בתחום ההלכתי, כגון היווצרותו של המושג 'נולד' כמושג מובחן בבבלי.

עבודה נוספת הראויה לציין היא זו של א' פורסטנברג.³³ בעבודתו, הדנה ספציפית בהלכות השבת אבידה בספרות התנאית והאמוראית, מנתח פורסטנברג את המעבר בין החומר התנאי ובין עיבודו האמוראי במושגי תולדות המדע. למסקנותיו המאלפות השלכות רבות עבורנו. חשובה במיוחד הגדרתו של פורסטנברג באשר לרשת המושגית. פורסטנברג מזהה את העקרון של 'אוש' העומד בבסיס הדיון האמוראי בהשבת אבידה כמושג המצוי בתחילה בשולי הרשת ואשר הדיון האמוראי מציב אותו במרכז הרשת. הגדרה זו מאפשרת לנו לראות את התהליך לא כיצירה יש מאין או כשינוי גמור של מגמת הדיון, אלא כארגון מחדש של מערכת המושגים וההיררכיה הפנימית שלהם, תוך ברירת אלמנטים קיימים והצבתם מחדש בתוך מערכת זו. עבודתו של פורסטנברג מעניקה שפה אשר תשמש אותנו אף בעבודה זו בבחינתנו את מחלוקת ר"ש ור"י כקונספציה.

4. דרך העבודה

מכיון שעניינה של עבודה זו בסוגיות הבבלי, סוגיות אלה תהווה הציר המרכזי בעבודה. פרק א' מוקדש לסקירה קצרה של המקורות התנאיים הרלוונטיים. פרק ב' מכיל ניתוח של 30 סוגיות, כאשר המסקנות הכלליות העולות מתוך פרק זה רוכזו בפרק ג', פרק המסקנות. הסוגיות סודרו בפרק ב' בארבע יחידות: סוגיות פרק 'כירה' במסכת שבת (סוגיות 1-9), המהוות יחידה רצופה בענייני 'מוקצה'; שאר הסוגיות במסכת שבת (סוגיות 10-18); סוגיות מסכת ביצה (סוגיות 19-29); סוגיה ממסכת חולין (סוגיה 30).

ניתוח הסוגיות איננו מתיימר להיות ניתוח מקיף של כל היבטיה של הסוגיה. תכלית הניתוח היא בחינת מחלוקת ר"ש ור"י ועל-כן על-פי רוב לא הועלו נקודות שאינן נוגעות במחלוקת זו. נוסח הסוגיות: הנספח לעבודה מכיל את שינויי הנוסח של כל סוגיות הבבלי (1-30) שנידונו בעבודה זו, על-פי עדי הנוסח הישירים. בגוף העבודה הוצג נוסח פנים על-פי עד נוסח אחד שנבחר לכל מסכת. נוסח הפנים של סוגיות מסכת שבת נקבע על-פי כ"י אוקספורד בודלי 366; של מסכת ביצה ע"פ כ"י גטינגן 3; של סוגיית חולין ע"פ כ"י וטיקן 122. כתבי יד אלה נבחרו בהתאם להגדרת המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון עברית. במקום בו הדבר נצרך הובאו שינויי נוסח נבחרים לאחר נוסח הפנים, בתוספת דיון קצר. נוסח המשניות בכל מהלך העבודה נקבע ע"פ כ"י קאופמן, כאשר רק במקומות החיוניים לדעתנו הובאו גירסאות נוספות. נוסח הירושלמי נקבע ע"פ כ"י לידן, כאשר בשאר ספרות חז"ל נקבע הנוסח ע"פ המהדורות המדעיות המקובלות.

וחיצוניים במקורות התנאיים. כמו כן, דומה שבעבודתו של קלכהיים אין ביטוי למעמד של מחלוקת ר"ש ור"י לא רק כעמדה פרשנית אלא כקונספציה המשפיעה על תפיסת המקורות ועיבודם.
³³ פורסטנברג, קונספציה.

במהלך הכנת שינויי הנוסח נעזרתי באוצר כתבי היד של התלמוד הבבלי של מכון ליברמן. במקומות בהם נתליתי בתוכן עבודתי בגירסה זו או אחרת, אימתתי אותה בתצלום כתב היד. רשימת קטעי הגניזה של סוגיות הבבלי הומצאה לידי בידי א' שויקה, בהנחייתו של פרופ' י' זוסמן. שינויי הנוסח לסוגיות ביצה נסמכים על החומר שהמציא לידי בנדיבות רבה א' טל. האחריות לשינויי הנוסח הינה, כמובן, עלי בלבד. עיבוד הנוסחים לצורתם הנוכחית נעשה בעזרת תוכנה שהואיל להעמיד לרשותי ד' אלקלעי.